

תרגום ה"זמנים" של העברית המקראית לצרפתית על פי תרגומי מגילת רות

מאמר זה מוקדש
לזכרו של פרופ' שלמה מורג
תהי מנוחתו כבוד

א. מבוא

1. מלאכת התרגום היא משימה קשה למתרגם בכלל ולמתרגם המקראי בפרט. המתרגם המיומן אינו בוחר את מילת התרגום המתאימה או את הזמן הפועלי הראוי על פי האינטואיציה שלו, אלא הוא מושפע מהדרישות הדקדוקיות של שפת המקור ומכללי הדקדוק בשפת היעד. ניתן להצביע על שתי גישות עיקריות באשר לתרגום: לפי גישה אחת על התרגום להיות מילולי ולשקף את האלמנטים התרבותיים ואת הכללים הדקדוקיים של שפת המקור. חיבור בולט המדגים מגמה זו הוא התרגום הלטיני של הירונימוס, הוולגטה. הירונימוס דוחה את התרגומים שקדמו לו, וחוזר ל"וריתס הבראיקה" (Veritas Hebraica).

גישה אחרת דוגלת בהתאמה תמידית לשפת היעד, היינו כל המושגים והיסודות התרבותיים מותאמים לאלו הקיימים בשפת התרגום. השאיפה של מתרגם המקרא

* מאמר זה הוא עיבוד של עבודת המוסמך שנכתבה בשנת תש"ס על השינויים המורפולוגיים והתחביריים בלשון התרגום המקראי לצרפתית על פי מגילת רות. הצגתי את עיקר הדברים בהרצאה שנישאה במעמד חלוקת הפרס ע"ש פרופ' שלמה מורג ז"ל ביום ראשון כ"ז באלול תשס"ד. תודתי נתונה לפרופ' משה בר-אשר על הערותיו החשובות שתדמו לשיפור המאמר. כן מכירה אני טובה למשפחת מורג ובייחוד לשושנה מורג על הענקת "פרס מורג" שסייעני להעלות על הכתב מאמר זה.

הנוקט גישה זו היא להפיץ את הטקסט המקראי בקהל שאינו שולט בשפת המקור. דוגמאות לתרגומים כאלה מוצאים בעיקר בזמן החדש.

2. תרגום התנ"ך לשפה אירופית, כאן לצרפתית, כרוך בקשיים רבים בתחום המילון, המורפולוגיה והתחביר. כך לדוגמה מיליות אחדות המופיעות בנוסח המקראי נעלמות בגרסאות בצרפתית, ומיליות אחרות מיתוספות לשם התאמה לשפת התרגום. אשר ל"זמנים" המקראיים, אלו מתורגמים לצרפתית באמצעות זמנים ממשיים. נקודה זו היא עיקר דיוננו במאמר זה.

אני מבקשת להתמקד בייחוד בשאלת תרגום ה"זמנים" פֶּעַל וּפְעַל של העברית המקראית לצרפתית ולראות לאיזו משתי הגישות נטו המתרגמים. מחקרי מתבסס על שלושה תרגומים מודרניים של מגילת רות: התרגום הנוצרי של אדוארד דהורם והתרגומים היהודיים של צדוק כהן והנרי משוניק.

3. לפי דעתם של חוקרים מסוימים הצורות הפועליות של העברית המקראית אינן מביעות זמנים ממשיים, היינו זמן הווה, עבר או עתיד, אלא אספקטים שונים.¹ ברם המתרגם יחפש את הזמן בתוך הקשרה של הצורה הפועלית ויחליט איזה זמן להתאים לה, עבר (passé) או עתיד (futur). לכן נלמדו כל צורות פֶּעַל וּפְעַל המופיעות בקורפוס המוגדר בתוך הקשרן כדי לקבוע את זמנה של הצורה מתוך התחשבות בזמן הדיבור ובזמן ביצוע הפעולה. ל"זמן" המובע בשפה המקראית קראתי "זמן שפת המקור", וזמן התרגום כונה "זמן שפת היעד". השווייתי את הזמן בתרגום לזה של המקור וביררתי את הקריטריונים המביאים את המתרגם לבחור בזמן מסוים ולדחות זמן אחר. המחקר שבידינו מלמד היטב, שקיימות השפעות מובהקות של שפת המקור ושל שפת היעד על התרגום. אדגים את דבריי.

ב. השפעת שפת המקור

4. אפתח את הדיון בדוגמות אחדות מפֶּעַל ומִפְעַל המעידות על השפעתה של העברית על התרגום לצרפתית. הדוגמה הראשונה לקוחה מהפרק הרביעי של מגילת רות: "ויאמרו כל העם אשר בשער והזקנים עדים יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתייהם את בית ישראל" (ד 11). אתמקד בחלק האחרון של המשפט, ובעיקר בפועל בנו. לפנינו משפט זיקה הפותח במילית אשר, והצירוף כרחל וכלאה משמש זוקק. ה"זמן" בשפת המקור אינו מובע בהקשר הקרוב של

1 ראה דרייבר, §2; דוידסון, עמ' 72; רוזן, עמ' 205-206; רבין, תחביר, עמ' 30-31.

הצורה אלא בהקשר רחב יותר, וליתר דיוק בספר בראשית פרקים כט-ל, שבהם מסופר על צאצאיהן של רחל ולאה. כלומר, הפעולה אינה מוגדרת בזמן מדויק אלא משתרעת על פני תקופה ארוכה. יש לדייק ולומר שלפעולה זו יש השלכות ברורות בזמן הדיבור, שהרי בית ישראל ממשיך להיבנות בעת האמירה. לפיכך אפשר לקבוע שה"זמן" בשפת המקור הוא עבר לא מוגדר שאינו מנותק לגמרי מזמן הדיבור.²

מבדיקת הצורה בשלושת התרגומים עולה שקיימים הבדלים ביניהם. כהן ודהורם מתרגמים ב"עבר המורכב" "Qui ont bâti... la maison, (passé composé), d'Israël"³, לפי הדרך הנהוגה בצרפתית להבעת פעולה בעבר לא מוגדר שיש בה השלכות על ההווה.⁴ לעומתם משוניק מתרגם בצורה מ"Qui : passé simple batirent... la maison d'Israël". הבחירה בזמן עבר פשוט מפתיעה קמעה, שהרי זמן זה מיועד לתרגום פעולות מוגדרות בעבר המנותקות מזמן הדיבור.⁵ ניתן להניח שמשוניק נוקט זמן זה משום שאינו מביא בחשבון את אורכה של הפעולה ואת השלכותיה בהווה, ורואה בה פעולה מוגדרת בעבר (נקודת ההתחלה). אולם לטעמי אין כאן הבנה אחרת של מהות הפעולה אלא תפיסה שונה בשיטת תרגום פעולות מוגדרות ולא מוגדרות בעבר. כדי שהסוגיה הנידונה תתלבן כל צורכה מן הראוי לבדוק איך תורגמה הצורה ילדה (ד 12), המביעה, בניגוד לפועל בנו, פעולה מוגדרת בעבר. אלה תוצאות הבדיקה:

סוג הפעולה	הצורה המקראית	משוניק	דהורם	כהן
פעולה לא מוגדרת	בנו	עבר פשוט	עבר מורכב	עבר מורכב
פעולה מוגדרת	ילדה	עבר פשוט	עבר פשוט	עבר פשוט

כהן ודהורם מתרגמים את הפעולה המוגדרת בעבר הפשוט ואת הפעולה הלא מוגדרת בעבר המורכב על פי כללי הצרפתית. לעומת זאת משוניק אינו מבחין בין שני סוגי הפעולות ומתרגם את שתיהן בעבר הפשוט, בניגוד למקובל בשפת היעד. יש עניין לשאול, מהו מקור החריגה הזו בתרגום של משוניק ומהן הנסיבות

2 על היקרויות נוספות של צורות פֶּעַל המביעות זמן עבר לא מוגדר בעברית המקראית ראה דרייבר, §9.

3 כשאין הבחנה בין המתרגמים בזמן התרגום הבאתי באופן שיטתי את תרגומו של דהורם.

4 גרביס, §853.

5 שם, §852. אפשר לקרוא על ההבדל בין השימוש בעבר הפשוט (priscal) לשימוש בעבר המורכב (antérieur) אצל דמורית ופישון, §1810.

שבעטיין סטה מהדרך הצפויה. לדידי דבקות יתרה בשפת המקור היא היא הגורם העיקרי לחריגה זו. אפרט את דבריי: המושגים שהוזכרו לעיל, היינו פעולה בעבר מוגדר ופעולה בעבר לא מוגדר, זרים הם לעברית המקראית, ולכן בבואו לתרגם את הפעולות הללו משוניק אינו מבחין ביניהן ומתרגם אותן ב"זמן" זהה. היצמדותו של משוניק לשפה העברית אינה מוטלת בספק, ודוגמה זו ממחישה היטב את הדבר.

5. יש מה להוסיף על השפעתה של שפת המקור על גישתם של המתרגמים מתרגום הצורות המקראיות הייתי וילדתי. נעמי מבקשת מכלותיה ערפה ורות לחזור לעמן בלשון זה: "שבנה בנתי לכן כי זקנתי מהיות לאיש כי אמרתי יש לי תקוה גם הייתי הלילה לאיש וגם ילדתי בנים" (א 12).

לפנינו שני משפטים מחוברים לפסוקית תנאי הפותחת בכי אמרתי במשמעות של 'אם אומר'. תיאור הזמן הלילה המופיע במשפט הראשון של הסיפה מגדיר לכאורה את "זמן" הפעולה, אלא שאין בידינו להכריע אם הוא מרמז ללילה הקודם, כלומר לפעולה שהתרחשה בעבר, או ללילה העוקב, היינו לפעולה בעתיד. מכל מקום, אפשר לטעון בכירור שלפנינו פסוקית סיפה של משפט תנאי התלויה ברישה "אם אומר יש לי תקווה, אז הייתי..."

המתרגמים התלבטו רבות בתרגום הצורות הפועליות הללו, ולא הגיעו לתרגום אחיד. דהורם נוטה לכיוון העתיד ומתרגם בזמן עתיד פשוט (futur simple): "Que si je me disais...⁶ cette nuit même je serai à un homme, j'enfanterai encore des fils". אכן העתיד הפשוט יכול להביע, בין היתר, פעולה מותנית בעתיד⁷ ותרגום זה הולם את המקור, אולם עם זאת הוא משקף רצון להדגיש את זמנה של הפעולה. בניגוד לדהורם כהן גורס בדרך המותנה בזמן הווה (Conditionnel présent) וזה תרגומו: "Je pourrais appartenir cette nuit à un homme et [je pourrais]⁸ avoir des enfants". מן הראוי לפרש ולומר שלדעת גיום אין הבדל מהותי בין השימוש באינדיקטיב (עתיד פשוט) ובדרך המותנה להבעת התנאי. לדידו הדרך המותנה מביעה תנאי מקסימלי ואילו האינדיקטיב

6 על השימוש בזמן עבר ממושך ברישה להבעת פעולה בעתיד מותנה ראה גרביס, § 851. כמו כן ראה את דבריהם של דמורית ופישון, § 1743, על ההבדל הדק הקיים בין השימוש בזמן הווה ברישה להבעת פעולה מידית לבין השימוש בעבר ממושך להבעת פעולה עכשווית הקשורה לעתיד.

7 דמורית ופישון, § 1826.

8 התוספת שלי.

מבטא תנאי מינימלי.⁹ אם כן, שני התרגומים אינם משקפים הבנה שונה ביסודן של הצורות הפועליות, אלא את רצונו של כל אחד מן המתרגמים להבליט צד אחד בהבעתן של הצורות הייתי וילדתי. אולם בעניין הזמן ברי שהשימוש בזמן הווה הוא אילוץ המתחייב מחוק שימוש הזמנים בצרפתית,¹⁰ האומר שזמן הווה הוא הזמן הראוי לציין פעולה בעתיד כאשר הפועל מובע בדרך המותנה.¹¹

נראה עתה שמשוניק נוקט עמדה שונה מעמיתיו, ויש פתח לסברה שעמדה זו היא פרי השפעתה של העברית. משוניק מתרגם את שתי הצורות בזמן עבר מורכב: "Si je disais... même j'ai été cette nuit à un homme et même j'ai enfanté des fils". לטעמי אין בכוחו של תיאור הזמן הלילה לטשטש את נסיבות החריגה שלפנינו. תרגום הצורות בזמן עבר אינו קשור לדוגמה הספציפית המתוארת כאן, אלא יש בו כדי לרמוז לתופעה כללית יותר הכרוכה בשיטתו של משוניק. כדי לאשש את טענתי בדקתי את תרגומן של כל הצורות פעל ויפעל המצויות במגילת רות. מסקירה זו עולה, שצורות פעל מתורגמות באחד מזמני העבר של הצרפתית וצורות יפעל בזמן עתיד.¹² לא מן הנמנע שהממצאים שלפנינו משקפים את רצונו של משוניק להתאים את זמני הצרפתית לתצורת הפועל העברי. כלומר יש כאן עדות מובהקת להשפעת העברית על התרגום לצרפתית. לא אביא אלא דוגמה אחת שיש בה כדי לחזק את הסברה באשר לגישתו של משוניק. בפרק השלישי כתוב: "ותאמר שבי בתי עד אשר תדעין איך יפל דבר כי לא ישקט האיש כי אם כלה הדבר היום" (ג 18). הצורה ישקוט מציינת פעולה בעתיד מותנה, אלא שבניגוד לדוגמה המובאת לעיל היא מובעת ב"זמן" יפעל. בהתאם להשערותנו, משוניק נוקט לשון עתיד: "Cet homme ne sera pas en repos qu'il n'ait fini cette affaire aujourd'hui". דהורם וכהן, לעומת זאת, מתרגמים באותו הזמן פעולה בעתיד מותנה המובעת בפעל וביפעל. לאור הממצאים והעובדות שלעיל אפשר לסכם ולומר, שמשוניק מושפע בתרגומו מן המורפולוגיה של הצורה העברית, והיא היא המכריעה בתרגום הצורה בזמן עבר או עתיד. למותר להעיר שהשימוש ב"זמן" פעל בדוגמה שלנו בא מפני שמדובר במשפט תנאי, אולם השימוש בזמן עבר לתרגום פעולה זו בידי משוניק מעיד, בעיניי, על היצמדות מופרזת לשפת המקור.

9 גיום, עמ' 55-56.

10 סוגיית ההשפעה של כללי שפת היעד על המתרגם נידונה בהרחבה בפרק השלישי של המאמר, לכן אסתפק כאן בדברי הבהרה בלבד על תרגום הצורות הייתי וילדתי.

11 גרביס, § 859.

12 יושם נא לב שמשוניק נאלץ פעמים מספר לסטות מהדרך הזו כדי לשמור על בסיס החוקים הצרפתיים. ראה למשל הדוגמה המובאת לקמן בסעיף 7.

6. השפעת העברית הטביעה את חותמה אף בתרגום צורות יפעל, ודיינו בדוגמה אחת להבהרת העניין. בפרק השלישי נעמי מבקשת מרות לגלות את מקום שכיבתו של בועז, ואלה דבריה: "ויהי בשכבו וידעת את המקום אשר ישכב שם" (ג 4). מדובר במשפט זיקה הפותח במילית אשר, הצורה ישכב מביעה בו פעולה בעתיד, וה"זמן" מודגש בהמשך: "ויבא לשכב בקצה הערמה ותבא בלט ותגל מרגלתי" (ג 7). יש לשקול אם לפנינו פעולה חד-פעמית בעתיד, או שמא מדובר בפעולה חוזרת והרגלית המציינת את המקום שבו נוהג בועז לשכב.

אמנם לא מצינו בטקסט המקראי עדות לכך שמדובר בהרגל, אולם לא מן הנמנע להניח שזה האספקט של הפועל ישכב במקרה הזה, והשימוש בצורת יפעל מחזק הנחה זו.¹³ גם פירושו של רש"י מציע על אספקט כזה. אלה דבריו של רש"י בדיבור המתחיל "הלילה" (ג 2): "שהיה הדור פרוץ בגנבה וגזל והיה ישן בגורנו לשמור גורנו". רש"י מצביע על פעולה איטרטיבית המתבטאת בשימוש במבנה "היה + בינוני". בזאת אפשר לקבוע, שהצורה אינה מביעה פעולה חד-פעמית אלא אספקט איטרטיבי.

משוניק מתרגם את הצורה בעבר שבעתיד (Tu : (futur antérieur): "reconnaitras le lieu où il sera couché". כלומר אין בתרגומו התייחסות לתכונה של הפעולה אלא לזמנה בלבד. תן דעתך לכך שמשוניק מתרגם את הפעולה הטפלה בזיקה לפעולה העיקרית, כלומר שני האירועים מתרחשים בעתיד, אלא שפעולת השכיבה וישכב מתבצעת לפני הפעולה הראשית וידעת.

דהורם וכהן לא נהגו כך. הם תרגמו בזמן הווה המכונה בצרפתית "présent d'habitude ou itératif"¹⁴: "Tu sauras l'endroit où il se couche". כלומר הם הדגישו את האספקט של הפעולה.

אין לנו יסוד להניח שהתרגום בזמן הווה משקף זיקה למפרשים. כל שכן, אפשר לטעון שהוא מותאם הן ל"זמן" המקור הן לכללי הצרפתית. משוניק, לעומת זאת, מגלה טהרנות כלפי המקור ואף רצון מובהק להתרחק מהשפעה חיצונית. אמנם שימוש יתר בפרשנות יכול להוביל לתרגום-פירוש המנוגד לנורמה המקובלת במלאכת התרגום, אולם במידה מאוזנת הוא עשוי למנוע, ללא ספק, טעויות העוללות להזדמן בשל הפער התרבותי בין הזמן שהמתרגם עומד בו לזמן של הסיפור. כללו של דבר, משוניק נוטה לערוך תרגום הקרוב קרבה יתרה למקור

13 על השימוש בצורת יפעל להביע פעולה חוזרת בעברית המקראית ראה דרייבר, §21, 32. לדוגמות נוספות ראה דוידסון, עמ' 157.

14 ריגל, פלאת וריאול, עמ' 299-300; לרוס, נטייה, עמ' 35-36.

העברי, ויתר על כן הוא אוטם את יצירתו מהשפעות ספרותיות. דרך זו כרוכה בחיסרון תרבותי מובהק.

ג. השפעת שפת היעד

7. בפרק זה אמקד את הדיון בפן השני של הסוגיה, והוא תלותו של המתרגם בכללי הצרפתית. אציג מספר צורות מִפְעֵל ומִפְעֵל להדגמה. הדוגמה הראשונה לקוחה מן הפרק השני: "טוב בתי כי תצאי עם נערתיו ולא יפגעו בך בשדה אחר" (ב 22). לפנינו משפט תוכן הפותח במילית כי והמחובר למשפט תכלית. הצורה הראשונה, תצאי, מציינת פעולה שעומדת להתרחש בעתיד הקרוב וה"זמן" המדויק נמצא בפסוק העוקב: "ותדבק בנערות בעז ללקט עד כלות קציר השערים וקציר החטים" (ב 23). ראוי להעיר שהתרגומים מתמיהים במקצת, שכן בשלושתם ננקט זמן הווה ולא עתיד המשמש דרך כלל לתרגום פעולות המתרחשות זמן מועט לאחר הדיבור.¹⁵ דבר ידוע הוא, שצורות ההווה עשויות להביע זמן עתיד בתנאי שהפעולה חוזרת או מציינת אמת כללית. ואולם בדוגמה שלנו אין יסוד לכך. נקיטת זמן הווה בשלושת התרגומים עשויה לרמוז לתופעה כללית שעליה יש לתת את הדעת. השימוש בזמן הווה הוא למעשה תנאי נחוץ לשמירת החוקים התחביריים של הצרפתית: כאשר המשפט העיקרי מביע עצה, איחול או משאלה על הכותב להשתמש בדרך השעבוד, סוביונקטיב, במשפט הטפל.¹⁶ אשר לזמן הראוי יש לנהוג על פי כלל התאמת הזמנים הרווח בצרפתית: כאשר המשפט העיקרי מובע בזמן הווה בדרך האינדיקטיב, המשפט הטפל המובע בדרך השעבוד והמבטא פעולה בעתיד בא בזמן הווה.¹⁷ בהתחשב בחוקים הללו גרסו המתרגמים כדלהלן: "Il est bon, ma fille, que tu sortes". השימוש בהווה בתרגום הפועל תצאי במשפט התוכן מדגים יפה את השפעת כללי התחביר של הצרפתית על תרגום הזמנים המקראיים.

לעתים קרובות ההתאמה לשפת היעד הכרחית ואין לה תחליף אלא בניסוח המשפט בדרך אחרת. דומה שמשפט התכלית "ולא יפגעו בך בשדה אחר" (ב 22) מדגים היטב את הדבר: בעוד שדהורם מתרגם בדרך המגמה, בזמן הווה, "Et

15 גרביס, §857.

16 עוד על השימוש בדרך השעבוד ראה לרוס, נטייה, עמ' 31–32 וכן הנ"ל, דקדוק, עמ' 106.

גרסה מורחבת יותר מצויה אצל ריגל, פלאט וריאול, עמ' 320–327.

17 בעניין הזמן ראה גרביס, §867–868 או ריגל, פלאט וריאול, עמ' 327–330. תמצית הדברים מצויה אצל לרוס, דקדוק, עמ' 151–152.

”qu'on ne te malmène pas dans un autre champ” משוניק מנסח בדרך האינדיקטיב, בזמן עתיד: “Il vaut mieux ma fille que tu ailles avec ses servantes et l'on ne te maltraitera pas dans un autre champ”¹⁸. אין צל של ספק שמשוניק מתחמק מדרך המגמה וגורס אינדיקטיב כדי להימנע משימוש בזמן הווה. כאמור לעיל, הצורה בעתיד הולמת יותר, מבחינתו, לתצורת הפועל העברי. כהן, לעומתו, מתרגם בצירוף מסורבל שאינו תואם כלל למקור. וזה תרגומו: “Ainsi tu ne seras pas exposée à être mal accueillie dans un autre champ” הצירוף כולל פועל ראשון המובע בסביל, בזמן עתיד, וסמוך לו שם פועל אף הוא בסביל. בתרגום זה אפשר להצביע על שתי סטיות הנוגעות למישור התחבירי והמורפוטחבירי. האחת היא המרת הנושא הסתמי המקורי בנושא משפט התוכן, והשנייה היא המרת צורה פעילה מקורית בצירוף סביל. אעמוד קודם על התמורה בנושא משפט התכלית ואדגיש מה פשר החילוף. למעשה, גרירת נושאו של משפט תוכן לפסוקית תכלית היא פרי השפעת התחביר הצרפתי. ראוי לפרש ולומר שבצרפתית נושאו של שם פועל הוא במשפט תכלית חייב להיות זהה לנושא הפועל העיקרי,¹⁹ ודומתני שחוק תחבירי זה הוא מקור החריגה בתרגומו של כהן. אנו שוב עדים להשפעת כללי הצרפתית על המתרגם, ואין צריך לומר שהיא באה על חשבון העברית, שהרי התרגום אינו תואם כלל את המקור לא ברמה התחבירית ולא ברמה המורפוטחבירית. לעומת זאת השימוש בצירוף סביל אינו כרוך בחוקי הצרפתית אלא בניסיון שנכשל להתאים אותו לנוסח העברי, שבו רות אינה נושאת את הפעולה אלא מקבלת אותה.

8. בעניין הזה אביא דוגמה נוספת מסוף הפרק הראשון: “ותשב נעמי ורות המואביה כלתה עמה השבה משדי מואב” (א 22). חוקרים רבים עסקו בצורה הפועלית השבה מן הצד המורפולוגי²⁰ והתחבירי.²¹ אמקד את דיוני בזמנה של הפעולה מתוך נתינת

18 לדברי פסברג הסינטגמה “ולא יקטול” יכולה להביע גם “מבע עצמאי שאינו משועבד למבע הקודם” (פסברג, משפטי תכלית, עמ' 275). וכך תורגם בידי משוניק, אולם תרגום זה, שבו משוניק נאלץ לשמוט את כינוי הזיקה que, גורם לטעמי לזרות תחבירית של המשפט בצרפתית.

19 ראה לרוס, דקדוק, עמ' 142.

20 בעניין המבנה “ה + קטל”, שבו היידוע משמש ככינוי זיקה לפני צורת העבר בעברית המקראית הקדומה והמאוחרת, ראה ז'ואן ומוראוקה, 145e§.

21 על הדעות השונות בעניין הנושא שאליו מוסבת הצורה השבה עייני על אתר במדרש איגרת שמואל למגילת רות, בחמש מגילות בהוצאת מוסד הרב קוק וברושלמי יבמות ח, ג, וכן בארט-סקרול, עמ' 80-81.

הדעת לנושא הפעולה. לפנינו משפט זיקה הפותח בה"א היידוע המשמשת כמילית זיקה.

יש רגליים לסברה שבעלי המסורה תפסו את הצורה השבה כמוסבת על נעמי, שכן התיבה נעמי מוטעמת בטעם מפסיק (רביע), המשתייך לדרגה נמוכה יותר מהטעם המוטל על התיבה עמה (זקף קטן).²²
על פי פיסוק הטעמים יש לקרוא את המשפט בצורה הזאת:

[ותשב נעמי	ו	{רות המואביה כלתה עמה}	[השבה משדי מואב]
משפט עיקרי	+	{לוואי}	[משפט טפל]
נשוא 1 + נושא 1	+	{לוואי}	[ה (נושא1) + נשוא 2 + תיאור מקום]

מדובר כאן במשפט מורכב הכולל שתי פסוקיות שיש בהן יחס של שעבוד. ה"זמן" המדויק של הצורה השבה מודגש בפרק הראשון: "ותקם היא וכלתיה ותשב משדי מואב" (א 6). כדאי לדייק ולומר שהפעולה העיקרית ותשב מציינת את פעולת ההגעה לבית לחם, בעוד שהפסוקית הטפלה מביעה את פעולת העזיבה משדי מואב. אם כן, זמנה של הצורה השבה הוא עבר שקודם לזמן העבר המובע במשפט העיקרי, דהיינו עבר שבעבר.

ואולם מן התלמוד והמדרש²³ עולה מציאות שונה. הם משקפים חלוקה אחרת שנדחתה ובה התיבה נעמי מוטעמת בזקף קטן, דהיינו הצורה השבה מוסבת על רות. על סמך הטעמה זו עלינו לקרוא את המשפט כך:

[ותשב נעמי]	ו	{רות המואביה כלתה עמה}	[השבה משדי מואב]
משפט עצמאי	+	[משפט עצמאי מחובר לראשון בצורה סינדרטית: זוקק + פסוקית זיקה]	
[נשוא 1 + נושא 1]	+	[נושא 2 (הזוקק) + ה (נושא 2) + נשוא 2 + תיאור מקום]	

מדובר כאן בשני משפטים עצמאיים שאין תלות ביניהם. שתי הצורות ותשב והשבה מציינות אותה פעולה, כלומר פעולת ההגעה ליעד, אבל נבדלות בנושאיהן. ה"זמן" בשפת המקור הוא עבר סימולטני.

לענייננו כאן אעמוד על שלושת התרגומים ואנסה לפרשם. לפי דהורס רות היא נושא הפעולה, והוא מתרגם את הצורה השבה בעבר ממושך, "Ainsi : imparfait revint Noémi, ayant avec elle Ruth, la Moabite, sa belle-fille, qui revenait de la campagne de Moab"

22 בדבר הדרגות השונות של הטעמים ראה בפירוט רב אצל קוגוט, עמ' 24-25.

23 ירושלמי יבמות ח, ג; רות רבה ד, ב.

התרגום מורכב משני משפטים עצמאיים המחוברים בסימן פסיק והמובעים בזמן עבר. הואיל ופעולת ההגעה המיוחסת לרות היא פעולה סימולטנית לפעולה הראשית, הבעת הצורה השבה בעבר ממושך צפויה.²⁴ משוניק נוקט עמדה אחרת, וזה תרגומו: "Et Noémi retourna et Ruth la Moavite sa bru avec elle celle qui était retournée des champs de Moav". במבט ראשון התרגום נראה דר-משמעי, היינו הכינוי הרומז celle יכול לרמוז גם לרות וגם לנעמי. אולם דומה שהשימוש בזמן עבר שבעבר (plus-que-parfait) לתרגום האירוע הטפל מעיד כי נעמי היא נושא המשפט.

בצרפתית משפט טפל המביע פעולה שהתרחשה לפני הפעולה העיקרית בא בזמן עבר שבעבר.²⁵ אם כן, שני התרגומים שהובאו תואמים הן לעברית הן לצרפתית. נראה עתה שתרגומו של כהן לוקה במישור התחבירי והמורפותרחבירי. וזה פירוט הדברים: כהן מתרגם את הפעולה הראשונה ותשב נעמי בזמן עבר שבעבר ושומט את המשפט הטפל, וכן הוא משנה את סדר המילים ויוצר תרגום חופשי ביותר: "C'est ainsi que Noémi était revenue des plaines de Moab, accompagnée de sa bru, Ruth la Moabite". נראה שכהן ראה בנעמי נושא של הצורה השבה ותפס את שתי הפעולות, העיקרית והטפלה, כמביעות אותו זמן, היינו זמן העזיבה משדי מואב. כלומר שני המשפטים הובנו ככפילות לשון, וזה הצדיק בעיניו את השמטת המשפט הטפל. הנה שחזור הפסוק:

C'est ainsi que Noémi était revenue, accompagnée de sa bru, Ruth la Moabite, [qui était revenue des plaines de Moab].²⁶

המשפט שלפנינו פסול בצרפתית בשל החזרה המיותרת שיש בו. דבר ידוע הוא שחזרות אינן מקובלות כלל בצרפתית, לכן השמיט כהן את החלק השני והעביר את תיאור המקום "משדי מואב" לחלק הראשון. ברי לנו, שהמניע העיקרי לחופשיות הזאת בתרגומו של כהן הוא כללי שפת היעד.

9. מצויה בידינו דוגמה אחרונה המשלימה את התמונה של התופעה המוצגת כאן. בפרק ב כתוב: "ויאמר בעז אל רות הלוא שמעת בתי אל תלכי ללקט בשדה אחר וגם לא תעבורי מזה וכה תדבקיין עם נערתי" (ב 8). ה"זמן" של הפעולה מתגלה בסוף הפרק השני: "ותדבק בנערות בעז ללקט עד כלות קציר השערים וקציר

24 גרביס, §851. תן דעתך על דבריהם של דמורית ופישון, §1731, לשימוש באותו הזמן בשני המשפטים להבעת הסימולטניות.

25 גרביס, §854.

26 התוספת שלי.

החטים" (ב 23). לפנינו פעולה בזמן עתיד שיש בה תוכן מודלי של פקודה, כלומר בועז מצווה על רות ללקט עם נערוֹתיו. אם כן, ה"זמן" בשפת המקור הוא עתיד המביע פקודה.²⁷

דהורם ומשוניק מתרגמים בדרך החיווי בזמן עתיד פשוט: "Tu te joindras à mes jeunes servantes". העתיד הפשוט הולם לתרגום פעולות מסוג זה בשל יכולתו לציין גם מודליות כגון פקודה, המלצה או עצה.²⁸ כהן לעומת זאת מתרגם באימפרטיב, ובכך הוא מציין את ההיבט המודלי בלבד: "Attache-toi de la sorte aux pas de mes jeunes servantes".

למותר לציין שדרך האימפרטיב משקפת באופן בולט יותר את הפקודה המובעת בצורה הפועלית, ברם בעיני שימוש זה נראה תרגום חופשי מדי בשל חוסר ההבחנה בין צורת האינדיקטיב (פְּעַל) המביעה זמן ומודליות ובין צורת האימפרטיב (פְּעַל) המבטאת מודליות בלבד. אם כן, מה פשר השימוש באימפרטיב לתרגום הצורות הללו? מבט חטוף בשני התרגומים האחרים שנידונו לעיל מגלה, ובצדק, שהאימפרטיב מיועד לתרגום צורות הציווי בלבד. כדי להעמיק ולבחון אם מדובר בתרגום אד הוק, כלומר בתרגום הצורה הספציפית הזאת, או שמא יש כאן ניצנים של תופעה כוללת, מיינתי כמה צורות יפעל המביעות פקודה והשוויתי את תרגומן לתרגום צורות הציווי.²⁹ מסקירה זו מתברר שגם צורות יפעל וגם צורות פְּעַל תורגמו בדרך האימפרטיב. אין ספק שיש כאן שגיאה בתרגום הצורות המביעות פקודה, ולא מן הנמנע שהיא נובעת מהעובדה שבצרפתית האימפרטיב מביע באופן שקוף יותר את הפקודה המובעת בעברית.

יש לשלול את האפשרות שכהן נגרר על ידי האימפרטיב המשמש לתרגום צורת היוסיב³⁰ "אל תלכי" העומדת בראש המשפט, שכן מצינו דוגמות הסותרות השערה זו.³¹ קיצורו של דבר, שפת היעד עלולה פעמים רבות להטות את בחירתו של המתרגם לכיוון אחד או אחר.

27 ראה דוגמות נוספות של העתיד המביע פקודה אצל דרייבר, § 39.

28 לפירוט המבעים המודליים של העתיד הפשוט ראה ריגל, פלאט וריאול, עמ' 313–314.

29 השווה למשל בין תרגום צורות המביעות פקודה כגון לא תעבורי (ב 8), לא תכלימה (ב 15),

תדבקין (ב 21) ובין תרגום צורות ציווי כמו לכנה שבנה (א 8), שבנה (א 11), גאל (ד 6).

30 לבירור מעמיק על צורות מודליות בכלל ועל צורות היוסיב בפרט ראה ז'ואון ומוראוקה, § 114.

31 ראה למשל הצורות תלקט (laissez-la glaner) (ב 15) ותדבקין (attache-toi) (ב 21), שאינן באות אחרי צורה המביעה מודליות.

ד. תוצאות המחקר

10. תוצאות המחקר מוצגות על פי שלושת הקריטריונים האלה: השפעת שפת המקור, השפעת שפת היעד ותרגום נִיטרלי. אביא תחילה את הממצאים העולים מתרגומו של משוניק.

השפעת שפת המקור

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
בנו	עבר לא מוגדר	זיקה	עבר פשוט
הייתי/ילדתי	עתיד מותנה	סיפה	עבר מורכב
ישכב	פעולה חוזרת	זיקה	עבר שבעתיד
יפגעו	עתיד קרוב	תכלית	עתיד פשוט

השפעת שפת היעד

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
תצאי	עתיד קרוב	תוכן	הווה (סוביונקטיב)

תרגום ניטרלי

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
השבה	עבר שבעבר	זיקה	עבר שבעבר
תדבקין	עתיד המביע פקודה	מחייב	עתיד פשוט

11. מתרגומו של כהן ניכרת העדפה לכיוון שפת היעד. להלן פירוט הדברים:

השפעת שפת היעד

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
הייתי/ילדתי	עתיד מותנה	סיפה	הווה (דרך המותנה)
השבה	עבר שבעבר	זיקה	הושמט
תצאי	עתיד קרוב	תוכן	הווה (סוביונקטיב)
יפגעו	עתיד קרוב	תכלית	עתיד (צורה סבילה)
תדבקין	עתיד המביע פקודה	מחייב	ציווי

תרגום ניטרלי

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
בנו	עבר לא מוגדר	זיקה	עבר מורכב
ישכב	פעולה חוזרת	זיקה	הווה

12. תרגומו של דהורם לעומת האחרים משקף ניטרליות ברוב ההיקריות. ואלו התוצאות:

תרגום ניטרלי

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
בנו	עבר לא מוגדר	זיקה	עבר מורכב
הייתי/ילדתי	עתיד מותנה	סיפה	עתיד פשוט
השבה	עבר סימולטני	זיקה	עבר ממושך
ישכב	פעולה חוזרת	זיקה	הווה
תרבקין	עתיד המביע פקודה	מחייב	עתיד פשוט

השפעת שפת היעד

הצורה המקורית	"זמן" שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
תצאי	עתיד קרוב	תוכן	הווה (סוביונקטיב)
יפגעו	עתיד קרוב	תכלית	הווה (סוביונקטיב)

ה. דיון משווה ושיטות תרגום

13. התוצאות המובאות לעיל מראות בבירור את גישתו של כל אחד מהמתרגמים באשר לתרגום. בתרגומו של משוניק רוב רובם של התרגומים נוטה לכיוון שפת המקור – 72% מכלל הדוגמות. התרגום הניטרלי קליל, והוא מזדמן פעמיים בלבד מתוך שבע הדוגמות שהוצגו. תרגום צורות פעל בזמן עבר וצורות יפעל בעתיד מבהיר כי הוא נוטה דרך שיטה לתרגום מילולי ואף לדבקות יתר בתצורת הצורות המקראיות. גם השימוש בעבר מורכב לתרגום פעולה בעתיד מותנה מעיד על תרגום מילולי מוגזם. פעם אחת בלבד משוניק דבק בתרגומו לשפת היעד, וזאת בשל אילוץ הנובע מחוקי הצרפתית (שימוש בסוביונקטיב).

גישתו של משוניק גורמת פעמים רבות לסטייה מכללי שפת היעד (למשל בתרגום פעולה מוגדרת ולא מוגדרת בעבר).³² לאור המסקנות הללו נוכל לקבוע שתרגומו של משוניק נוקט את הגישה הראשונה, כגון אדמונד פלג³³ ואנדרי

32 יש לציין שעל פי דבריו של משוניק אין מקום לביקורת זו. אדרבה, תרגום זמן פֶּעַל בעבר וזמן יִפְעַל בעתיד בא, לדידו, כדי להסיר את הצרפות ("défrancéiser") מתרגומי המקרא ולהחזיר להם את המשמעות המקורית. ראה משוניק, חמש מגילות, עמ' 14–15.

33 מצויות בידינו דוגמות אחדות שיש בהן כדי להמחיש את שיטתו המילולית של אדמונד פלג, אשר גורמת בתכיפות רבה לבעיה תחבירית או לחוסר זרימה בקריאת התרגום בצרפתית. דבר

שוראקי,³⁴ אשר מתוך רצון לשקף את כל מרכיביה של שפת המקור מעוררים, לפחות במידה מסוימת, גיחוך מוחלט. את השיטה הזאת כינה משה בראשו "המקרא לכושר".³⁵

14. לעומת זאת, שפת היעד היא שנטבעה בתרגומו של כהן. 58% מתרגומיו נוטים לכיוון זה. למעשה כהן דוגל בתרגום חופשי שיש בו קרבה יתרה לשפה הצרפתית. מדבריו במבוא לספרו³⁶ עולה אף כוונתו ליצור תרגום עממי שכל מטרתו היא להפיץ את הטקסט המקראי בקרב יהודי התפוצות שאיבדו כל קשר לשורשיהם. דרכו מובילה לעתים תכופות לשגיאות בתרגום זמני העברית המקראית, ואין ספק שהשימוש בציווי לתרגום פעולות בעתיד המביעות פקודה הוא עדות מובהקת לכך. עם זאת, כהן מגלה העדפת יתר לכיוון הצרפתית. ביטוי להעדפה זו יש בשימוש המשפט הטפל "השבה משדי מואב" מתוך חשש מחזרות מיותרות, הפסולות בצרפתית.

ראינו גם שהוא משנה את סדר המילים ויוצר תרגום שיש בו סטייה מן התחביר המקורי. תרגומו של כהן משתייך אם כן לגישה השנייה, כמו תרגומיהם של דה וו ושל לואי סגונד,³⁷ שמשוניק מכנה "פרנסיציה",³⁸ כלומר צרפות.

זה עולה מתרגום עשרת הדיברות (שמות כ 2–14), המפגין היצמדות מוגזמת לתחביר המקורי. פלג שומט בקביעות את כינוי הגוף לנוכח tu ולעתים אף את המילית de, החיונית בצרפתית לפני שם עצם לא מוגדר. שימוש זה, בייחוד בדיבר השני "Point [tu] ne te feras [d']autres dieux devant ma face" ובדיבר השלישי "Point [tu] ne te feras sculpture...", הוא סטייה מכללי התחביר של הצרפתית, ולכן הוא גורם לתרגום מלאכותי. והוא הדין בתרגום פרשת תרומה. פלג מתרגם את הפועל ונתת במשפט "ונתת את הפרכת תחת הקרסים" (שמות כו 33) תרגום מילולי מוחלט: "Tu donneras le rideau sous les agrafes", וכן בפסוקים 32, 34. תרגום זה, אשר חסרה בו ההדגשה של מהות הפעולה שה' מצווה למשה לעשות, צורם את אוזנו של הדובר המצוי בצרפתית.

34 עיון בתרגומו של שוראקי מגלה אותה מציאות. די להביא דוגמה אחת או שתיים להבהיר את הדבר. הצורה הוליד (רות ד 18) תורגמה בידי שוראקי בצירוף "[Pères] a fait enfanter" ולא "enfanta", כצפוי בתרגום פעולה מוגדרת בעבר סיפורי וכדרכם של שאר המתרגמים. אמנם מטרתו היא לשקף את גרימת הפעולה, המובעת בצורה המקורית, אולם תרגום זה נשמע מגוחך לכל דבר. גם במישור הסמנטי אפשר להצביע על מגמה זו בתרגומו של שוראקי. למשל, בפרק הראשון של מגילת רות הביטוי "וישאו להם נשים" תורגם תרגום מילולי מוחלט "Ils portent femme pour eux". לפנינו ראייה נוספת לתרגום לא טבעי ומפתיע.

35 בראשו, עמ' 82.

36 ראה כהן, המקרא, עמ' ix-x (הקדמה).

37 עיון קצר בתרגום הצורות הנידונות בתרגומיהם של דה וו וסגונד מגלה דמיון רב לתרגומו של כהן, ובמיוחד בתרגום צורות יפעל המביעות פקודה. ראה למשל רות (ב 8, 15, 21).

38 משוניק, תרגום, עמ' 441.

15. על פי תוצאות המחקר תרגומו של דהורם מפגיץ את הנטייה הגבוהה ביותר לתרגום הניטרלי. כך ב-71% מדוגמות שנידונו במאמר. דומני שגישתו של דהורם היא המאזנת ביותר בין חוקי העברית וחוקי הצרפתית. ראינו למשל שדהורם מתרגם בעתיד הפשוט פעולה בעתיד מותנה, לעומת משוניק, המתרגם פעולה כזאת בעבר מורכב. דהורם אף מבחין בין פעולה מוגדרת ולא מוגדרת בעבר שלא כעמיתו. עם זאת הוא נמנע מהשימוש בדרך האימפרטיב לתרגום פעולה בעתיד המביעה פקודה, כנהוג בתרגומו של כהן. הוא מתרגם על פי כללי הצרפתית בלי לפגוע בעברית. לפיכך אפשר לסכם ולומר, שתרגומו של דהורם הוא התרגום המדעי ביותר השואף בקפדנות לגשר על הפער הקיים בין כללי העברית לכללי הצרפתית. ראוי לציין כאן, שעל פי ממצאי המחקר השפעת הצרפתית בתרגומו של דהורם מוגבלת למקרים שבהם אין אפשרות אחרת (למשל כאשר הפועל מובע בדרך הסובינוקטיב). כללו של דבר, תרגומו של דהורם, אשר מתרחק מתרגום מילולי רדיקלי ונד בבד נמנע מלהשתייך לקבוצת התרגום החופשי, מהווה גישה לעצמה שמטרתה לגשר בין שתי הגישות הקלסיות. ייתכן שאנו עדים לניצניה של גישה חדשה אשר שוקדת לשמור על כללי שפת המקור בלי לפגוע בדרישותיה של שפת היעד.

16. לחתימת הדיון על תרגום הזמנים של העברית המקראית לצרפתית אפשר לומר, כי בשל ההשפעות הבלתי נמנעות של שפת המקור ושל שפת היעד על המתרגם אין התאמה קבועה ומוגדרת בין הזמנים הננקטים בעברית המקראית ובין הזמנים בשפה הצרפתית. ואולם התרגום הניטרלי העולה משלושת התרגומים מאפשר להציע תרגום הולם של הזמנים המקראיים לצרפתית. וזה הפירוט:

“זמן” פֶּעַל

“זמן” שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
עבר לא מוגדר	זיקה	עבר מורכב
עבר סימולטני	זיקה	עבר ממושך
עבר שבעבר	זיקה	עבר שבעבר
עתיד מותנה	סיפה	עתיד פשוט

“זמן” יִפְעַל

“זמן” שפת המקור	סוג המשפט	זמן שפת היעד
עתיד המביעה פקודה	מחייב	עתיד פשוט
פעולה חוזרת	זיקה	הווה

שאלת התאמת הזמנים המקראיים לזמני הצרפתית היא עניין לעצמו. הבאנו כאן רק מעט מהמלאכה הגדולה הזאת. ברי שיש צורך להרחיב את הסוגיה בכל פרטי פרטיה.

רשימת הקיצורים

- La Bible commentée: Ruth*, collection Artscroll Tanach, = ארט-סקרול
Paris 1976
- בר-אשר = מ' בר-אשר, "בחינות בחקר לשונות היהודים וספרויותיהם", פעמים 93
(תשס"ג), עמ' 77–89.
- G. Guillaume, *Temps et verbe: Théorie des aspects, des modes et des temps suivi de l'architectonique du temps dans les langues classiques*, = גיום
Paris 1965
- M. Grevisse, *Le bon usage: Grammaire française*, treizième édition revue par André Goosse, Paris 1993 = גרביס
- R. De Vaux, *La sainte Bible traduite en français sous la direction de l'école biblique de Jérusalem*, Paris 1974 = דה וו
- E. Dhorme, *La Bible: Ancien testament*, bibliothèque de la Pleiade, 2 vols., Paris 1956–1959 = דהורם
- A. B. Davidson, *Hebrew Grammar*, twenty-fourth edition, Edinburgh 1932 = דוידסון
- J. Damourette et E. Pichon, *Des mots à la pensée: Essai de grammaire de la langue française*, vol. V, Paris 1911–1936 = דמורית ופישון
- S. R. Driver, *A Treatise on The Use of The Tenses in Hebrew and Some Other Syntactical Questions*, third edition revised and improved, Oxford 1969 = דרייבר
- P. Joüon, *A Grammar of Biblical Hebrew*, translated and revised by T. Muraoka, 2 vols., Rome 1996 = דיוון ומוראוקה
- Z. Kahn, *La Bible traduite du texte original par le Rabbinat français*, huitième édition, Paris 1994 = כהן, המקרא
- J. Dubois et R. Lagane, *Grammaire*, collection Larousse, Paris 1995 = לרוס, דקדוק
- Collection Larousse, *Conjugaison*, avec la collaboration de Yann Le Lay, Paris 1995 = לרוס, נטייה

- H. Meschonnic, *Les cinq rouleaux: Le chant des = חמש מגילות =*
chants, Ruth, Comme ou les Lamentations, Paroles du sage, Esther,
 traduit de l'hébreu, Paris 1970
- H. Meschonnic, *Jona et le significant errant*, Paris 1981 = משוניק, יונה =
- H. Meschonnic, *Poétique du traduire*, Paris 1999 = משוניק, תרגום =
- A. Neher, *De l'hébreu au français; manuel de l'hébraisant: La =*
traducion, Paris 1969
- L. Segond, *La sainte Bible qui comprend l'ancien et le nouveau =*
testament traduits sur les textes originaux hébreu et grec, Paris 1931
- E. Fleg, *La Bible: La sortie d'Egypte*, traduit de l'hébreu, Paris =
 1963
- פסברג, משפטי תכלית = ש' פסברג, "משפטי תכלית שליליים בלשון המקרא: ולא
 יקטול, פן יקטול", בתוך מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש' קוגוט (עורכים), שי
 לחיים רבין: אסופת מחקרי לשון לכבודו במלאת לו שבעים וחמש, ירושלים
 תשנ"א.
- קוגוט = ש' קוגוט, המקרא בין טעמים לפרשנות, ירושלים תשנ"ו.
 רבין, תחביר = ח' רבין, תחביר לשון המקרא, ירושלים תשנ"ו.
 רוזן = ח"ב רוזן, "אספקטים זמנים בעברית המקראית", בתוך ח"מ גבריהו, ב"צ
 לוריא וי' מהלמן (עורכים), ספר בירם: מאמרים בחקר התנ"ך – מוגש לכבוד א'
 בירם למלאת לו שבעים וחמש שנה, ירושלים תשט"ז, עמ' 205–218.
- M. Riegel, J. C. Pellat & R. Rioul, *Grammaire =*
methodique du français, Paris 1994
- A. Chouraqui, *La Bible traduite et présentée par André =*
Chouraqui, Paris 1989

ביבליוגרפיה נוספת

- מ' לויאן, מעמדו של הפועל במקרא, ירושלים תשנ"ב.
- S. Avisar, *Du français à l'hébreu: La méthode du thème et stylistique*
comparée, vols. I–II, Strasbourg 1978
- E. Benveniste, "Les relations de temps dans le verbe français", *Problème*
de linguistique générale 1 (1966), pp. 237–250
- D. Cohen, *L'aspect verbal*, Paris 1989
- M. Cohen, *Le système verbal sémitique et l'expression du temps*, Paris 1924

- P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, deuxième édition corrigée, Rome 1947
- P. Joüon, *Ruth: Commentaire philologique et exégétique*, Rome 1953
- G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris 1963
- J. Myers, *The Linguistic and Literary Forms of the Book of Ruth*, Leiden 1955
- A. Niccacci, "A Neglected Point of Hebrew Syntax : Yiqtol and Position in the Sentence", *Liber Annuus* 37 (1987), pp. 7–19
- A. Niccacci, "Basic Principles of the Biblical Hebrew Verbal System in Prose", *Liber Annuus* 38 (1988), pp. 7–16
- A. Niccacci, "Syntactic Analysis of Ruth", *Liber Annuus* 45 (1995), pp. 69–106
- A. Niccacci, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*, translated by W. G. E. Watson, Sheffield 1990
- C. Rabin, "Cultural Aspects of Bible Translations", *Babel* 18, 3 (1972), pp. 11–20
- S. Sherry, "Délivrer la Bible: La théorie d'Eugène de Nida", *Meta* 32, 4 (1987), pp. 429–437
- C. Touitou, "Les lecteurs du livre de Ruth", *Palimpsestes* 9 (1995), pp. 27–42
- J. Xu, "Réflexions sur les études des problèmes fondamentaux de la traduction", *Meta* 44, 1 (1999), pp. 44–60